

ЕГЗОРЦИЗАМ: ОД ВОСПРИЕМАЊЕТО ВО АНТИКАТА ДО ПОП-КУЛТУРАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ МЕДИУМ

Лидија КОВАЧЕВА

д-р по Класични науки, Универзитет „Евро Балкан“ – Скопје

e-mail: kovachevalidija@gmail.com

Апстракт

Егзорцизмот како комплексна практика на протерување на зли духови зафаќа длабоки корени во историјата на човечката цивилизација. Од неговата појава во Месопотамија, а потоа во Египет, Стара Грција и Рим, егзорцизмот се восприемал како неопходна ритуална техника за справување со демонската опседнатост кај луѓето. Институционализацијата на егзорцизмот се случува во ранохристијанството, а по Големиот раскол се развиваат различни техники на негово практикување, меѓу кои византиската традиција, пастирски ориентирана кон духовното исцелување преку молитви, пост и литургиски обреди и западната христијанска традиција, со формализиран и правно регулиран систем на егзорцизмот, кодифициран во *Rituale Romanum*. Клучна пресвртница е појавата на модерната психијатрија во XVIII век, со што започнува процесот на патологизација на демонската опседнатост и нејзино научно третирање како душевна болест (денес класифицирана како F44.3 според СЗО). Со основањето на *Narrentum* („Кулата на лудите“) во Виена, во 1784 година, институционалното згрижување на лицата со ментални нарушувања добива нова форма, а духовните објаснувања на одредени состојби постепено се надополнуваат и заменуваат со медицински дијагностички категории. Сепак, наместо да исчезне, егзорцизмот во XXI век се релоцира во поп-културата како глобален спектакл, особено во филмот „Егзорцизмот на Емили Роуз“, каде што современиот медиум го користи овој архаичен страв за да ги преиспита границите помеѓу религијата и науката. Оттаму, целта на овој труд е да го прикаже историскиот развој и трансформацијата на егзорцизмот, следејќи ја неговата промена од духовно-ритуална практика во антиката до неговото современо рedefинирање низ призмата на медицината и поп-културата. Егзорцизмот и денес останува динамичен културен феномен, кој продолжува да се реинтерпретира во различни историски, религиозни и општествени контексти.

Клучни зборови: Егзорцизам, Демонска опседнатост, Антика, *Narrentum*, Поп-култура

EXORCISM: FROM PERCEPTION IN ANTIQUITY TO POP CULTURE IN THE MODERN MEDIUM

Lidija KOVACHEVA

PhD., University Euro-Balkan Skopje

e-mail: kovachevalidija@gmail.com

Abstract

Exorcism, as a complex practice of expelling evil spirits, has deep roots in the history of human civilization. From its emergence in Mesopotamia, and subsequently in Egypt, Ancient Greece, and Rome, exorcism was perceived as a necessary ritual technique for dealing with demonic possession. The institutionalization of exorcism occurred in early Christianity and following the Great Schism, when significant differences emerged between the Byzantine tradition, which was pastorally oriented towards spiritual healing through prayers, fasting, and liturgical rites, and the Western Christian Church, which developed a more formally regulated system of exorcism codified in the *Rituale Romanum*. A key turning point was the emergence of modern psychiatry in the 18th century, which initiated the process of pathologizing demonic possession and its scientific treatment as a mental illness (today classified as F44.3 according to the WHO). With the establishment of the *Narrentum* ("Tower of the Mad") in Vienna in 1784, the institutional care of people with mental disorders took on a new form, and spiritual explanations for certain conditions were gradually supplemented and replaced by medical diagnostic categories. However, instead of disappearing, exorcism in the 21st century has been relocated into pop culture as a global spectacle, particularly in the film *"The Exorcism of Emily Rose"*, where the modern medium uses this archaic fear to reexamine the boundaries between religion and science. Therefore, the aim of this paper is to present the historical development and transformation of exorcism, tracing its change from a spiritual-ritual practice in antiquity to its contemporary reinterpretation through the prism of medicine and pop culture. Exorcism remains a dynamic cultural phenomenon today, continuing to be reinterpreted in various historical, religious, and social contexts.

Keywords: *Exorcism, Demonic Possession, Antiquity, Narrentum, Pop Culture*

Вовед

Секоја болест, секое зло, неуспех, загуба или смрт, во различни историски и културни контексти биле објаснувани преку различни концепти на натприродното, меѓу кои значајно место заземаат демоните и злите духови. Во религиозните, магиските и окултните традиции на древните народи постоел комплексен систем на претстави за демонски суштества, нивните карактеристики, атрибути и хиерархиски односи, како и за нивното наводно влијание врз човекот. Во рамките на овие верувања, демонската опседнатост се определува како состојба во која на човекот му се припишува дејство на демонски суштества, со последици врз неговото однесување, физичката состојба и општественото функционирање. Во окултната литература таа се определува како една од највисоките форми на дејствување на демонските суштества врз човекот, при што се нагласуваат духовната и моралната деградација на личноста (Ковачева, 2026, стр. 216).

Според Симовиќ (Simović, 2020, стр. 23-24), во окултната литература демонската опседнатост се разгледува во две основни категории:

1. Кога на човекот му се припишува дејство на демонски суштества со цел нарушување на неговата личност, како и поттикнување страв и суеверие кај пошироката заедница и

2. Кога окултисти, маѓепсници, спиритуалисти и други практичари самоволно повикуваат демонски духови и веруваат дека воспоставуваат контакт со нив со цел да добијат знаења или да стекнат магиски способности.

Во литературата посветена на демонологија и окултизам, на демонската опседнатост ѝ се припишуваат различни физички, психички и бихејвиорални манифестации, меѓу кои слушање „гласови“, зборување непознати јазици, промени во однесувањето, епилептични состојби, немост, насилни и самоубиствени импулси, психосоматски нарушувања, лудило итн. (Simović, 2020, стр. 24) (Ковачева, 2026, стр. 216). Во истите традиции, како манифестации поврзани со демонска опседнатост се наведуваат и натприродни моќи и способности, пророкување, ширење лажни религиски доктрини, поттикнување на неморал и безбожност и итн.

Посебно место во овие претстави заема поимот инфестација, кој во демонолошката литература се употребува за означување на присуство или дејствување на демони во одредено место, предмет или животно. Инфестацијата се разликува од опседнатоста по тоа што не се однесува првенствено на човековата личност, туку на просторот или предметот за кој се верува дека е под влијание на демонските сили. Претставите за вакви појави се среќаваат во античките религиски и магиски традиции, а подоцна се развиваат и во христијанскиот демонолошки дискурс. Во библискиот корпус претставен во „Светото писмо на Стариот и Новиот завет“ се среќаваат наративи во кои

се опишуваат случаи на истерување демони, како и мотивот на моќта на името на Исус Христос во однос на демонските сили (Свето Писмо, 2006), па оттаму овие наративи се разгледуваат како религиозно-текстуални сведоштва значајни за следење на развојот на христијанските претстави и ритуални практики поврзани со егзорцизмот.

Во демонолошката и окултната литература, инфестацијата се поврзува со различни појави што се толкуваат како последица на присуство на демонски суштества. Според Баскин (Baskin, 1972, стр. 171), наездата на демони може да се случи како резултат на некоја магија, магиски ритуал или, пак, фрлено проклетство, при што одредени магиски предмети се контаминираат и можат да им дозволат пристап на демоните. Гилеј (Guiley, 2009, стр. 121), на пример, во случај на инфестација наведува појави на разни паранормални феномени и сенчести фигури. Тој наведува дека жртвата може да слушне тропане на вратата кое преминува во силни удирања, звуци на гребење по сидовите и вратите, шепотења, звуци на болка од бебиња и животни, појава на топли или ладни места и чувство на „морничавост“ низ просториите во домот, левитација на мали предмети, самостојно вклучување и исклучување на апарати, итн. Како грешки кај луѓето направени во оваа рана фаза на инфестација се следните (Guiley, 2009, стр. 121):

- моментално и често отфрлање на овие појави како производи на прекумерна имажинација;
- неверување од страна на членовите на семејството, пријателите и свештените лица, со што жртвата останува збунета и фрустрирана;
- обраќање за помош кон медиуми или видовити лица, бидејќи демонот многу лесно може да манипулира со нивната чувствителност.

Во рамките на традиционалните религиски и окултни практики, за инфестациите, т.е. наездите на демони, дадени се различни ритуални постапки, меѓу кои молитва, употреба на света вода и други форми на обредно прочистување. Во случаите во кои се смета дека одреден предмет е „инфициран“, во окултната литература се опишуваат и постапки на негово уништување, вклучително и горење проследено со читање молитви, а на крајот, откако „инфицираниот“ предмет ќе изгори, се собира пепелта и се расфрла во млаз вода (Guiley, 2009, стр. 121) (Ковачева 2026, стр. 304).

Во етимолошка смисла, поимот *егзорцизам* потекнува од старогрчкиот збор *ἐξορκίζω* (*exorkizō*), што значи „повикување на демони“. Овој поим во христијанството е преобликуван во *heksorkizein*, што значи „заколнување“, „обврзување со заклетва“ или „заповедање под заклетва“ (George, 2023, стр. 410), но и заклетва и заклиненија (Vinkov, 2004, стр. 85). Во христијанската религиозна употреба, поимот се поврзува со заповедање на злите духови да го напуштат телото на човекот, односно со нивно протерување (George, 2023, стр. 410). Оттаму, во пошироката религиска и магиска традиција, егзорцизмот претставува религиозна практика насочена кон отстранување и протерување на

зло, зли духови или демонско присуство од човек, место или предмет, преку молитва, благослови и обредни формули и други ритуални дејства.

1. Потеклото и појавата на егзорцизмот кај древните народи

Најраните траги од ритуални практики кои во интерпретациите на религијата и магијата се поврзуваат со протерување на зли духовни сили, се среќаваат уште во најстарите познати форми на човековата религиозност. Палеолитската уметност и религиозно-магиските обреди во дел од научната литература се разгледуваат во контекст на шаманистичките практики и претставите за духовниот свет. Според Елијаде (Eliade, 1964, стр. 511), станува збор за „светот во кој сè изгледа можно, каде што мртвите се враќаат во живот, а живите умираат само за да живеат повторно“.

Во традиционалните општества, шаманите имале повеќекратни религиозни и општествени функции, поврзани со лекување, ритуални практики, претскажување и посредување меѓу човековиот и духовниот свет. Шапкалиска (1989, стр. 120) ги поврзува овие практики и со вражење, односно маѓепсување на живи суштества и мртви предмети, како и со други форми на ритуално дејствување, како на пример: исцелување на болните, разговарање со душите на мртвите, претскажување на иднината и менување на времето. Техниката на шаманите на самоволно влегување во изменетата состојба на свеста, односно состојби на транс, кои во традиционалните верувања се поврзуваат со воспоставување контакт со духовниот свет, во себе вклучува одредено повикување на трансцендентното. Ваквите практики можеле да бидат поврзани со лекување, ритуални на протерување на зли духовни сили или потрага по изгубените души. Лекувањето било особено распространето во шаманските практики, па оттаму Халифакс (Halifax, 1979, стр. 18) го опишува шаманот како „излекуван исцелител“, односно како некој што поминал низ длабока болест и се исцелил, по што му е „дадена“ моќ да ги лекува другите.

Во традиционалните претстави на древните народи, болеста кај човекот често се објаснувала преку дејствување на демонски или други натприродни сили, а нејзиното лекување можело да биде поврзано со ритуални практики за нивно отстранување.

Асирците и Вавилонците, на пример, ја поврзувале болеста со дејство на зли духови или со Божја казна за некој сторен престап или грев, дури и ако истиот бил ненамерен, па спасот за себе и за членовите на семејството најчесто го барале кај свештениците-маѓепсници (Ковачева, 2021, стр. 52). Свештеникот кој ги практикувал магиските обреди, *āšipu*, имал значајна улога во магиските церемонии. Бидејќи се занимавал и со лекување на лица за кои се сметало дека биле опседнати од демони, во одреден контекст се поврзува и со улогата на егзорцист, односно протерувач на зли духови (Mirelman, 2018, стр. 6) (Geller,

2010, стр. 43-44). Во ритуалниот чин на егзорцизам, свештеникот ја сносел одговорноста за протерување на демонот од опседнатото лице.

Самиот ритуал можел да се изведува преку рецитирање на историјата на демонот со кој жртвата била опседната и преку наведување на неговите карактеристики. Главниот и пресуден чин во ритуалниот процес на истерувањето на демонот, било неговото идентификување, со што свештеникот го доведувал под свое влијание и контрола (Melton, 2001, стр. 1: 138). Од остатоците од документи пронајдени во светилиштето на богот Ану во градот Урук, датирани од Доцното Вавилонско Царство, се наведува дека стандардниот број на свештеници-егзорцисти *āšīru*, кои го опслужувале кралот и населението бил седум, број кој во магиската традиција имал посебно значење (Farber, 1995, стр. 1903).

Согласно со верувањата на Вавилонците, покрај различните штетни дејства што им се припишувале на злите демони, демонската опседнатост се сметала за една од особено сериозните закани. Оттаму потекнуваат многубројни текстови со формули за егзорцизам, односно магиски ритуали насочени кон отстранување на злото и злите демонски сили. На пр., доколку се сметало дека некој демон се обидува да го опседне телото на кралот, неговото отстранување се поврзувало со инкантација која завршувала со овие зборови (W. A. I., IV., 6, 6): „*Тие нема да влезат во палатата, тие нема да го обземат кралот.*“

По ритуалното отстранување на демонската сила од телото на некој човек, единствена гаранција дека таа нема повторно да се врати, се добивала со помош на инкантација на повикување за опседнување на телото со добронамерен демон или дух (Lenormant, 1877, стр. 34):

„*Нека заминат лошите демони! Нека се фатат еден со друг!*

Благонаклонети демони,

Благонаклонети гиганти,

нека навлезат во неговото тело!“ (W. A. I., IV., 18, 3).

Египет во окултната литература е претставуван како „Мајка на магиските иницијации“, како земја во која магиското знаење, науката, светите поуки и хиерархијата биле тесно поврзани (Levi, 1922, стр. 18). Во таа смисла, оваа претстава за Египет претставува дел од пошироката окултна интерпретација на древноегипетската култура и на нејзиното место во историјата на магиското знаење. Древноегипетските магиски папируси содржат различни формули, рецепти и ритуални текстови поврзани со: лекување, заштита, љубовна магија, клетви, гатање, химни, ритуали и други форми на магиско дејствување. Историските и египтолошките истражувања покажуваат дека магијата во древен Египет била тесно поврзана со религиозните, медицинските и интелектуалните практики на општеството.

Во рамките на египетските претстави за демонските сили се среќаваат верувањата кај древните Египќани дека демонот го опседнува оној што е слаб и помалку моќен од него, а бега од оној што е посилен и помоќен од него. Тие верувале дека злите демони имале моќ да влезат во телото на човекот и да го

мачат онолку колку што биле влијателни и зли, а оттаму можеле да се истераат само со точни и правилно изговорени зборови, особено точното утврдување и именување на демонот кој го опседнал човековото тело. Протераниот демон, иако посрамотен и гневен, сепак отстапувал пред посилниот и го напуштал телото и за секогаш останувал непријателски настроен кон оној кој успеал да го протера од опседнатото тело (Ковачева, 2021, стр. 98).

Во овој контекст, егзорцизмот може да се разгледува како дел од поширокиот систем на ритуални практики преку кои древните општества се обидуваа да ги објаснат и контролираат болеста, несреќата и присуството на зли натприродни сили. Овие претстави, во различни облици, продолжиле да се развиваат и во ранохристијанскиот период.

2. Егзорцизмот во антиката

Во античкиот период, практиките поврзани со протерување на демони и справување со демонска опседнатост се среќаваат и кај Старите Грци и Римјаните. Еден ритуал наменет за справување со опседнатост е забележан во *Големиот магиски папирус* (*Great Magical Papyrus*, Paris PGM IV.3007–86), каде што е дадена формула за ритуалот, вклучително и упатства за подготовка на одредени состојки во маслиново масло: „Земете масло од неисцедени маслинки заедно со билката мастигија и сржта од лотос и гответе ги со безбоен мајоран...“. Потоа, одредени зборови требало да бидат испишани на оловна плочка, која според ритуалната практика се поставувала на лицето за кое се сметало дека е опседнато. Во текстот следи упатство: „Застанете свртени (кон опседнатиот) и започнете со егзорцизам.“ Егзорцистот потоа рецитирал одредени формули и упатувал закани кон демонот, повикувајќи различни божествени имиња од повеќе религиозни традиции, меѓу кои и имињата на божествата од египетскиот и старогрчкиот пантеон итн. Верувале дека ако богот на една култура е немоќен да го истера демонот од опседнатото тело, тогаш сметале дека за истерувањето на демонот ќе помогнело повикувањето со комбинација на богови од повеќе религиозни култури. Оттаму, употребата на имиња и епитети на божества од различни религиозни традиции укажува на синкретичниот карактер на магиските практики забележани во овие текстови. Во некои случаи на егзорцизам, преку впечатливи наративни примери, понекогаш означени како *historiolae*, се нагласувала моќта на божествата, на кои, според ритуалната логика на текстот, на крајот од сеансата демонот морал да им се потчини (Luck, 2006, стр. 242).

Схема на редоследот на чинот на егзорцизам, како што е претставена во античката литература, е следната (Ogden, 2002, стр.166-167) (Ковачева, 2026, стр. 244):

- На демонот му се наредува да излезе, но тој првично не се покорува на наредбата.

- На демонот повторно му се наредува да излезе, овој пат проследено со закани, по што во ритуалниот наратив следи негово покорување.
- Честопати демонот се проколнува во име на особено моќен маѓепсник.
- Демонот е претставен како подготвен да го признае и каже своето име и својот идентитет, при што чинот на негово разоткривање се поврзува со неговото протерување.
- При заминувањето се опишува физички знак, како темна фигура која е видлива додека демонот заминува или звук што го придружува неговото заминување.

Кај Римјаните духовите на мртвите биле познати под терминот лемури, *lemures* (Luck, 2006, стр. 513). Тие кои биле претставувани како добронамерни, биле нарекувани *lares*, додека злонамерните биле означувани како *larvae*. Духовите кои не биле јасно класифицирани ниту како добри, ниту како лоши, биле означувани како *manes* и во одредени контексти ги восприемале како заштитнички духови и ги почитувале како душите на покојните предци. Добронамерните духови, *lares*, ги восприемале како заштитнички духови и биле поврзувани со домашниот и семејниот култ, додека злонамерните духови, *larvae*, биле поврзувани со духовите на мртвите и со демонските зли сили. Терминот *larvatus* означувал лице за кое се сметало дека е „опседнато од зли духови“, додека *praesagia larvarum* се однесувало на практики поврзани со пророкување, гатање и опседнување на некоја личност (Luck, 2006, стр. 509).

За претставите поврзани со опседнатост од зли демони и духови кај Римјаните сведочат и откриените „Плочки за проклетство“ (*Tabellae Defixionum*) на римската територија, напишани на латински или старогрчки јазик или пак на обата јазика. Како пример може да се издвојува откриените плочки од Дакија, меѓу кои и златна плочка за проклетство со двојазичен натпис на старогрчки и латински јазик, датирана од доцниот империјален период (Ковачева, 2021, стр. 151-152). На старогрчкиот дел од натписот се повикуваат *Adonai*, Бог и *theoi hypsistoi*, односно највисоките божества, додека латинскиот дел гласи: „*Demon immunditiae te agitet, Aeli Firme. Stet supra caput Iuliae Surillae*“ - „Нека ве прогонува демонот на нечистотијата, Аелиј Фирм. Нека застане над главата на Јулија Сурила“ (Luck, 2006, стр. 19).

Дека практиките поврзани со „Плочките за проклетство“ (*Tabellae Defixionum*) продолжиле да егзистираат и во подоцнежните периоди сведочи последниот ред од епитафот врежан на камената надгробна плоча на гробот на Вилијам Шекспир, лоциран во црквата „Света Тројца“ во Стратфорд на Авон. На плочата е запишана закана: „*Проклет нека биде оној што ќе ги помрдне моите коски*“. (Bentley, 1961, стр. 67). Според Фараон и Обинк (Faraone & Obbink, 1991, стр. 33), ваквата порака можела да има практична функција на заштита на гробот од негово отворање или поместување, особено во контекст на недостиг на гробни места, кога црковните лица понекогаш морале да постапуваат со постари гробови.

3. Егзорцизмот во Источниот и Западниот христијански свет

Егзорцизмот претставува значаен елемент во христијанските традиции на справување со верувањето во демонска опседнатост. Неговите корени се поврзуваат со библиската традиција и со учењето на црковните отци, а во текот на историскиот развој се обликувал во различни литургиски и црковно-пастирски форми во Источното и Западното христијанство. Разликите во начинот на неговото практикување произлегуваат од пошироките разлики во литургиската традиција, црковната организација и теолошкиот развој на двете христијански средини.

Меѓу дел од христијаните позната е изреката: „Ако верувааш во Господ, тогаш морааш да верувааш и во демони“, инаку, во спротивно, според нив, тоа би значело дека Исус Христос се борел против „илузии“ или пак против едноставна медицинска болест кај луѓето. Имено, во христијанската традиција демоните се претставени како духовни суштества спротивставени на Бога: тие се паднати ангели кои се одметнале до Бога и за жена зеле смртничка, со која им се родиле нефилими, деца од паднат ангел и смртничка. Дејствувањето на овие демони, кои иако не можат во целост да ја уништат човековата душа, но можат да ја опседнат и да влијаат врз човекот преку страсти, искушенија и духовни напади е присутно во библиските текстови и во делата на црковните автори. Во апокрифната *Книга на Енох* е даден еден од позначајните наративи за паднатите ангели и нивното дејствување. Според овој текст, двесте ангели, преводени од Самјаса, се спуштиле на планината Армон со намера за земат жени од човечкиот род и да имаат потомство (Baskin, 1972, стр. 67). Се издвојува делот во апокрифната *Книга на Енох*, кој подоцна зазема значајно место во развојот на христијанските претстави за демонологијата (Melton, 2001, 511):

„Имаше ангели кои се согласија да паднат од небото за да можат да имаат односи со ќерките на Земјата. Зашто во тие денови, откако синовите човечки се размножија, им се родија ќерки со голема убавина. И кога ангелите, или синовите небесни, ги видоа, беа исполнети со желба; затоа си рекоа еден на друг: „Дојдете да избереме жени од човечката раса и да раѓаме деца.“ „Нивниот водач Самјаса одговори на тоа и рече: „Можеби ќе ви недостасува храброста потребна за да ја исполните оваа одлука, и тогаш само јас ќе бидам одговорен за вашиот пад.“ Но, тие се заколнаа дека во никој случај нема да се покаат и дека ќе го постигнат целиот свој план. Сега, двесте луѓе се спуштија на планината Армон, и од тоа време планината го доби своето име, што означува „Планина на заклетвата.“

Уште во ранохристијанството се развива практиката на егзорцизам како религиозен обред насочен кон ослободување на човекот од демонско влијание. Во евангелските наративи се опишуваат случаи во кои Исус Христос истерува демони од болни и опседнати луѓе, а со тоа и ги излекува и ослободува од злите

духови и демони (*Евангелие според Марко*, 1:23-26; 5:1-13; 9:17-29), како и случаи во кои оваа моќ им ја дал на своите 12 ученици (*Евангелие според Матеј*, 10:1) (*Евангелие според Марко* 1:32-32). Во овие наративи, протерувањето на демоните кај Исус Христос го следи традиционалниот образец преку заповед и повикување на духовна власт:

- демонот го препознава Исус;
- заминувањето на злиот дух или демонот предизвика голема болка кај опседнатиот, придружена со гласни извици;
- на крајот демонот се предава на повисоката моќ на Исус (Guiley, 2009, стр. 75-80) (Ковачева, 2026, стр. 295-296).

Во периодот на ранохристијанството, покрај ваквата форма на егзорцизам, се развиле и различни ритуални практики во кои биле присутни молитви, литургиски формули, знаци и свети предмети. Моќта на името на Исус Христос растела по неговата смрт и воскресението, а употребата на името на Исус постепено станува еден од централните елементи во христијанската традиција на протерување на демоните (Guiley, 2009, стр. 76).

Корените на егзорцизмот во христијанството ги бележи библиските основи во евангелската традиција и претставува дел од духовната служба на Црквата, како во Византиската, така и во Западната христијанска традиција. По Големiot раскол во 1054 година меѓу Рим, Западно Римско Царство и Константинопол, Источно Римско Царство - Византија, т.н. „голема шизма“, дошло до поделба на христијанството во католицизам и православие, па оттаму и до поделба на црквата во Западна или Римокатоличка црква и Источна Православна црква (Ковачева, 2018, стр. 200). Иако егзорцизмот во ранохристијанството има заеднички корени, развојот во литургијата, теологијата и црковната организација довел до различни практики во Источната и Западната христијанска традиција.

Во Западното христијанство, егзорцизмот како практика постепено се институционализирала и се формализирала во рамките на канонското и литургиското уредување на Римокатоличката црква. Во 1614 година е објавено делото *Rituale Romanum*, во кое биле систематизирани и формално утврдени обредите поврзани со егзорцизам (Pauli V Pontificis Maximi, 1925) (Weller, 1964, стр. 378-448). Со тоа ритуалите за егзорцизам биле формално дефинирани со јасно определени молитви, со регулирани правила на ритуалните постапки и условите под кои овластен свештеник можел да го извршува обредот. И денес, во Рим секоја година се одржува курс „Егзорцизам и молитва за ослободување“ (*Exorcism and the Prayer of Liberation*), шестдневен семинар за свештеници, психолози, лекари и други лица кои го проучуваат егзорцизмот од различни перспективи (<https://www.upra.org/en/corsi/programma/course-on-the-ministry-of-exorcism-and-deliverance-prayer/>).

Во Источното христијанство, особено во византиската традиција, егзорцизмот се развивал во рамките на пошироката литургиска и пастирска практика. Значајно место во оваа традиција имаат молитвите на Свети Василиј

Велики и Свети Јован Златоуст. Еден од најстарите зачувани византиски евхологии *Codex Barberini Gr. 336*, од VIII век, кој денес се чува во библиотеката во Ватикан (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.gr.336) содржи молитви поврзани со оваа практика, а раните словенски преводи се среќаваат и во *Синајскиот евхологиј* (*Euchologium Sinaiticum*) од IX век.

Византиската традиција воедно прикажува разграничување меѓу духовните состојби што се толкувале како демонско влијание и состојбите кои можеле да се разберат како телесна или душевна болест. Во тој контекст, религиозното дејствување се одвивало паралелно со медицинското знаење и практиката на лекување. Егзорцизмот, според оваа традиција, не бил нужно издвоен како посебен чин, туку бил интегриран во молитвеникот и литургискиот живот на Црквата (Meyendorff, 1926, стр. 134-136).

Егзорцизмот во Византија не претставувал спектакл каков што гледаме во современите холивудски филмови, туку се одвивал во рамките на литургискиот и молитвениот простор. Во практиката се исползувале молитви, псалми, света вода и други елементи од црковниот обред, при што неговата основна цел била ослободување на лицето од демонско влијание. Токму оваа разлика меѓу историската литургиска практика и нејзината современа медиумска репрезентација е значајна за разбирањето на трансформацијата на егзорцизмот во поп-културата.

Духовната и литургиската традиција на Византија во голема мера ја наследува и Македонската православна црква, во која егзорцизмот и денес се восприема како дел од пошироката пастирска и литургиска грижа за човекот. Како значаен пример се издвојува манастирот Свети Наум Охридски, лоциран на Охридско езеро. Согласно историските сведоштва и народните преданија, уште од средновековниот период, па дури и за време на Отоманската Империја и сè до XIX век, овој манастир бил препознатлив како место на кое биле доведувани лица за кои се верувало дека се под демонско влијание или страдаат од различни душевни и нервни нарушувања, во македонското духовно наследство познат како место: „да лекуваат улавите“ (Китевски, 2013, стр. 34). Во манастирскиот контекст биле применувани молитви, богослужбени обреди, пост и духовно советување, а исцелителната традиција била поврзувана со почитувањето на Свети Наум и народното верувањето во чудотворната моќ на неговите мошти (Китевски, 2013, стр. 34-35). На тој начин, практиката во манастирот Свети Наум Охридски може да се разгледува како дел од пошироката византиско-православна традиција во која духовната грижа, молитвата и литургискиот живот биле поврзани со грижата за лицата кои се соочувале со различни телесни и душевни состојби.

Оттаму, споредбата меѓу Источната и Западната христијанска традиција не упатува на вредносната разлика во однос на нивната религиозна практика, туку на различни историски начини на институционализација, литургиско обликување и пастирска примена на егзорцизмот. Заедничка основа останува

верувањето во постоењето на демонски сили и во можноста за нивно протерување преку повикување на Божјото име и Божјата сила. Истовремено, разликите во ритуалната форма и нивната подоцнежна медиумска интерпретација отвораат простор за разбирање на преминот од религиозен обред кон негова современа поп-културна репрезентација.

4. Од демонска опседнатост до модерна психијатрија

Постепената трансформација на толкувањето на душевните нарушувања започнува да се оформува во Европа во XVII-XVIII век, кога необичните и вознемирувачките ментални состојби кај човекот, како халуцинации, заблуди, нарушувања во однесувањето и говорот, кои претходно можеле да се толкуваат како последица на демонско влијание и да се третираат со религиозни ритуали, постепено започнуваат да се разгледуваат и во рамките на медицинските и психолошките модели на објаснување. Повеќето случаи кои некогаш се третирале со егзорцизам, во психијатријата започнале да се дијагностицираат како шизофренија, посттравматско стресно растројство, биполарно однесување и др. и да се третираат со психијатриска терапија, клиничка дијагноза и лекување со медикаменти. Во овој период се појавуваат и првите институции за систематско згрижување на лица со ментални нарушувања. Една од најраните институции за ментално здравје во Европа е *Narrenturm*, „Кулата на лудите“, изградена во 1784 година во Виена, Австрија. Објектот бил изграден во форма на петкатна кружна зграда, слична на тврдина, која имала 139 ќелии во која можеле да се сместат 200–250 пациенти и претставува значаен пример за институционализација на грижата за менталното здравје на луѓето во XVIII век. Оваа рана психијатриска институција за сместување на психијатриски пациенти била посветена исклучиво на грижа за болните со психичко и ментално растројство, кои дотогаш често биле изолирани во услови чија основна цел била заштитата на општеството. Изградбата и функционирањето на *Narrenturm*, претставуваат значаен дел од процесот на институционализација на грижата за лицата со ментални нарушувања и развојот на психијатријата како посебна медицинска дисциплина (Boer et al., 2023, стр. 1302).

Клучна пресвртница во однос на толкувањето на демонската опседнатост кај човекот е појавата на модерната психијатрија во XVIII век, која го започнала процесот на патологизација на демонската опседнатост и нејзиното разгледување во рамки на научниот медицински дискурс како состојба поврзана со душевно здравје. Во модерната психијатрија, феномените што во традиционалните култури и религиозни контексти се толкувале како опседнатост, можат да се разгледуваат во рамки на дисоцијативните растројства, класифицирани во Поглавје V, „Ментални нарушувања во однесувањето“ (F00-F99) од Меѓународната статистичка класификација на болести и сродни здравствени проблеми, 10. ревизија (МКБ-10) во верзијата на

Светската здравствена организација (СЗО) од 2014 година. Во рамки на оваа класификација, ICD-10: F44.3 се однесува на трансни и опсесивни нарушувања: (<https://icd.who.int/browse10/2014/en#/F44.3>):

„F44.3

Трансни и опсесивни нарушувања

Нарушувања кај кои доаѓа до привремено губење на чувството за личен идентитет и целосна свест за околината. Тука се вклучени трансните состојби кои се неволни или несакани, а кои се јавуваат надвор од религиозни или културно прифатени ситуации.

Исклучува: состојби поврзани со:

- акутни и минливи психотични нарушувања (F23.-)
- органско нарушување на личноста (F07.0)
- постконкусионен синдром (F07.2)
- интоксикација со психоактивни супстанции (F10-F19 со заедничка четврта буква .0)
- шизофренија (F20.-).“

Иако, од аспект на современа медицина, демонската опседнатост не се прифаќа како психијатриска дијагноза, а егзорцизмот не се прифаќа како медицински метод на лекување, формулацијата во ICD-10 (F44.3) дека трансните состојби се опфатени кога се јавуваат: „надвор од религиозни или културно прифатени ситуации“, (<https://icd.who.int/browse10/2014/en#/F44.3>), отвора значаен простор за разгледување на односот меѓу медицинското и религиозното толкување на овие состојби. Токму оваа формулација укажува дека контекстот во кој се појавува одредена состојба има значење при нејзиното медицинско разгледување.

Во тој контекст, може да се разгледува разликата меѓу состојбата на транс којашто се јавува во рамки на религиозна или културно прифатена практика и состојба којашто се појавува неволно и надвор од таков контекст. На пример, трансната состојба за време на молитва или литургија, во средина во која таквото однесување е религиозно и културно прифатено, согласно со наведената класификација не се третира автоматски како патолошка состојба. Наспроти тоа, доколку слична состојба се појавува неволно, надвор од религиозен или културно прифатен контекст и предизвикува нарушување во секојдневното функционирање на лицето, таа може да биде предмет на психијатриска проценка.

Оттаму, ICD-10 (F44.3) овозможува да се согледа еден специфичен граничен простор меѓу медицинското, културното и религиозното толкување на состојбите на транс и променетата свест. Во тој простор, истото или сличното човечко искуство може да добие различно значење во зависност од контекстот во кој се јавува и од системот на знаење преку кој се интерпретира.

Во историјата на егзорцизмот и современата психијатрија, истите неразбирливи и вознемирувачки човечки искуства можат да бидат

интерпретирани различно, во зависност од религиозниот, културниот или научниот контекст. Додека во минатото одредени состојби биле восприемани како демонска опседнатост и биле предмет на егзорцистички ритуали, со развојот на модерната медицина и психијатрија тие постепено биле преформулирани во рамки на медицинскиот и психијатрискиот дискурс. Оваа промена не го елиминира религиозното толкување, туку покажува дека начинот на кој човекот ги именува, објаснува и третира необичните состојби се менува во зависност од историскиот и културниот контекст.

5. Егзорцизмот во поп-културата

Денес, во современото општество, приказите за демонска опседнатост претставуваат еден од начините на кои предмодерните претстави за демонското се реинтерпретираат во современата поп-култура. Во медиумите и филмовите, овие наративи најчесто се користат за драматизирање на необјасливи и вознемирувачки човечки искуства, при што религиозните, културните и психолошките интерпретации на феноменот се поставуваат во меѓусебен однос.

Еден од постарите и најпознатите филмови на холивудската сцена е „Егзорцист“, сниман во 1973 година, според истоимениот романот на Вилијам Питер Блати, објавен во 1971 година (Blatty, 1971). Романот, а потоа и филмската адаптација, се поврзуваат со наводно вистински случај на егзорцизам на момче од Соединетите Американски Држави, познат како случајот „Роналд Доу“. Филмот започнува во Ирак, каде што археолог и свештеник учествуваат во археолошки ископувања на древен локалитет. По завршувањето на ископувањето, свештеникот се соочува со знаци кои во филмскиот наратив се поврзуваат со демонското присуство на Пазузу, со што уште во почетокот се најавува конфликт меѓу религиозното и демонското.

Потоа започнува главната приказна во една кука во населбата Џорџтаун во Вашингтон, каде што живеат разведената актерка Крис Мекнил и нејзината 11-годишна ќерка Реган. Сцените што ја прикажуваат постепената промена на Реган, од мирно и нежно девојче до личност со агресивно и вознемирувачко однесување, проследено со појава на натчовечка сила, необични телесни движења и променет глас, претставуваат едни од највпечатливите медиумски претстави за демонска опседнатост. Филмскиот приказ на егзорцизмот значително влијаел врз рецепцијата на феноменот во поп-културата, а кај дел од публиката предизвикал силни реакции и страв поврзан со можноста на демонска опседнатост (Guiley, 2009, стр. 83).

Како значаен пример за релоцирање на егзорцизмот во современата поп-култура се издвојува филмот „Егзорцизмот на Емили Роуз“. Емили Роуз не постоела како историска личност, а ликовите и настаните во филмот се фикционализирани. Сепак, приказната е инспирирана од случајот на Анелиз Мишел, германска католичка студентка чија трагична животна приказна е поврзана со еден од најпознатите и најконтроверзните случаи на егзорцизам во

современата историја. Филмот го поставува прашањето за односот меѓу религиозното толкување на демонската опседнатост и медицинското толкување на психичките нарушувања.

Фокусот на филмската приказна е судењето на отец Ричард Мур, кој е обвинет за смртта на Емили Роуз поради извршување на егзорцизам. Филмот ја следи судската постапка преку која се реконструира животната приказна на Емили, нејзиното постепено влошување, медицинскиот третман, религиозното толкување на нејзината состојба и последниот егзорцизам што завршува фатално, со нејзина смрт. На тој начин, филмскиот наратив го поставува во центарот прашањето дали состојбата на Емили треба да се разбере како медицински феномен или како демонска опседнатост (Yarri, 2006, стр. 1-3).

И „Егзорцист“ и „Егзорцизмот на Емили Роуз“ го поставуваат егзорцизмот во простор во кој се среќаваат религијата, медицината и медиумската култура. Додека во византиската традиција егзорцизмот бил дел од духовната и литургиската практика, современиот филм го трансформира во визуелен и драматуршки спектакл. На тој начин, егзорцизмот не исчезнува со појавата на модерната медицина и психијатрија, туку добива нов облик и ново место во современата култура. Поп-културата го презема архаичниот мотив на демонската опседнатост и го реинтерпретира низ современиот медиум, со што повторно го отвора прашањето за границите меѓу религиозното верување, медицинското објаснување и културната претстава за натприродното.

6. Заклучок

Анализата на историските, религиозните, медицинските и медиумските аспекти на егзорцизмот покажува дека неговата историја не може да се сведе само на историја на еден религиозен ритуал. Низ анализираните периоди се забележува промена не само во формите на егзорцизмот, туку и во системите на знаење и авторитет преку кои се објаснувале состојбите на демонска опседнатост. Во древните култури тие биле толкувани преку магиски и религиозни системи, во христијанството преку теолошки и литургиски рамки, додека со развојот на медицината и психијатријата постепено се воспоставуваат медицински и психолошки модели на толкување.

Посебно значајно е што трансформацијата на егзорцизмот не завршува со појавата на модерната медицина. Опстојувањето на егзорцизмот во современата религиозна практика, како и неговата силна присутност во поп-културата, покажуваат дека феноменот продолжува да има културно и симболично значење. Во филмскиот и медиумскиот дискурс егзорцизмот се одвојува од непосредниот ритуален контекст и се претвора во наративен и визуелен механизам преку кој се обработуваат стравот, непознатото и границите на човековото искуство. Во современиот медиум егзорцизмот на тој начин добива нова функција: од ритуал за протерување на демони станува

културен и медиумски наратив преку кој повторно се отвора прашањето за односот меѓу религијата, науката и човечкото доживување на необјаснивото. Од тој аспект, претставувањето на егзорцизмот во современиот филм не е само продолжување на традиционалниот религиозен наратив, туку негова нова културна форма.

Оттука, егзорцизмот не претставува само реликт од минатото, туку динамичен културен феномен кој континуирано се реинтерпретира во различни историски и општествени контексти. Може да се разгледува и како културен код преку кој различните општества ги изразуваат и интерпретираат стравот, непознатото и искуствата кои излегуваат надвор од вообичаените рамки на човековото однесување. На тој начин, егзорцизмот останува релевантен пример за историска трансформација на човечките објаснувања за необјаснивото, како и за начинот на кој религиозните, научните и медиумските дискурси создаваат различни рамки за негово разбирање.

Користена литература

- Baskin, W. (1972). *Dictionary of Satanism*. London: Peter Owen Limited.
- Bentley, G. E. (1961). *Shakespeare: A Biographical Handbook*. New Haven: Yale University Press.
- Blatty, W. P. (1971). *The Exorcist*. New York: Harper & Row.
- Boer, L.L., Kircher, S. G., Rehder, H., Behunova, J., Winter, E., Ringl, H., Scharrer, A., de Boer, E. & Oostra, R.J. (2023). History and highlights of the teratological collection in the Narrenturm, Vienna (Austria). *American Journal of Medical Genetics Part A*, 191A, 1301–1324.
- Eliade, M. (1964). *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. New York: Bollingen Foundation.
- Faraone, Ch. A. & Obbink, D. (1991). *Prayer in Magic and Religious Ritual, Magica Hiera, Ancient Greek Magic and Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Farber, W. (1995). Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia. In: Sasson, J. M. (ed.), *Civilisation of the Ancient Near East (CANE)*, Vol. 3. New York: Charles Scribner's Sons.
- Geller, M. J. (2010). *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*. Chichester: Wiley-Blackwell.

- George, A. (2023). "Exorcism." In: Chathanatt, J. (ed.), *Christianity*. Encyclopedia of Indian Religions. Dordrecht: Springer, pp. 410-411.
- Guiley, R. E. (2009). *The Encyclopedia of Demons and Demonology*. New York: Infobase Publishing.
- Halifax, J. (1979). *Shamanic Voices*. New York: E.P. Dutton.
- Lenormant, F. (1877). *Chaldean Magic: Its Origin and Development*. London: Samuel Bagster and Sons.
- Levi, E. (1922). *The History of Magic*, Translated into English by Arthur E. Waite. London: William Rider & Son, Limited.
- Luck, G. (2006). *Arcana Mundi, Magic and the Ocult in the Greek and Roman Worlds*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Melton, J. G. (2001). *Encyclopedia of occultism and parapsychology. A Compendium of Information on the Occult Sciences, Magic, Demonology, Superstitions, Spiritism, Mysticism, Metaphysics, Psychical Science, and Parapsychology, with Biographical and Bibliographical Notes and Comprehensive Indexes*. Volume One, A-M. Farmington Hills: Gale Group, Inc., Drake Rd.
- Meyendorff, J. (1926). *Byzantine Theology, Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press.
- Mirelman, S. (2018). Mesopotamian Magic in Text and Performance. In: Panayotov, S. V. & Vacin, L. (eds.). *Mesopotamian Medicine and Magic*. Leiden-Boston: Brill.
- Ogden, D. (2002). *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman worlds*. Oxford: Oxford University Press.
- Pauli V Pontificis Maximi (1925) *Rituale Romanum*. Jussu Editum. Aliorumque Pontificum. Cura Recognitum Atque Auctoritate, SSMI D. N. PII PAPAE XI Ad Normam Codicis Juris Canonici, Accommodatum. Roma: Editio Prima Juxta Typicam.
- Simović, P. (2020). *Rječnik okultizma*. Beograd: Institut za izučavanje religije.
- Vinkov, I. (2004). *Opsjednutost i egzorcizam*. Zagreb.
- Weller, P. T. (1964). *Rituale Romanum: Roman Ritual*. Chicago: The Bruce Publishing Company.
- Yarri, D. (2006). The Exorcism of Emily Rose. *Journal of Religion & Film*: Vol. 10, Iss. 1, Article 5. Omaha: University of Nebraska.
- Китевски, М. (2013). *Македонски празници и празнични обичаи*. Скопје: Камелеон.
- Ковачева, Л. (2018) Инквизицијата во средновековието – една од клучните разлики меѓу Западниот и Источниот христијански свет. *Меѓународно списание за културно наследство ПАТРИМОНИУМ.МК, Списание за културното наследство - споменици, реставрација, музеи*, година 11, број 16. Скопје: Каламус.
- Ковачева, Л. (2021). *Магиите кај древните народи и во македонската народна традиција*. Скопје: Панили.

- Ковачева, Л. (2026). *Енциклопедија за окултизмот во антиката и македонската народна традиција*. Скопје: Пропоинт.
- Свето Писмо на Стариот и Новиот Завет (2006). *Ревидирано издание, со благослов на Светиот архиерејски синод на Македонската православна црква*. Скопје.
- Шапкалиска, Т. (1989). „Некои форми на вражење и баење од Кратово и Кратовско“, *Списание на институтот за фолклор „Марко Цепенков“* - Скопје, год. XXII, бр. 44. Скопје: Македонски Фолклор.
- Biblioteca Apostolica Vaticana – Codex Barberini Gr. 333. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.gr.336 Посетено на 24.06.2026.
- World Health Organization – ICD-10, F44.3. <https://icd.who.int/browse10/2014/en#/F44.3> Посетено на 23.06.2026
- Pontifical Athenaeum Regina Apostolorum – Course on the Ministry of Exorcism and Deliverance Prayer <https://www.upra.org/en/corsi/programma/course-on-the-ministry-of-exorcism-and-deliverance-prayer/> Посетено на 24.06.2026.